

Mediaberichten over georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen

Tijdelijke Onderzoekscommissie Georganiseerd Sadistisch Misbruik van Minderjarigen (Commissie Hendriks)

Inleiding

In dit deelrapport worden de resultaten weergegeven van een analyse van mediaberichten over georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen. Het doel van dit hoofdstuk is om een overzicht te bieden van de informatie die in diverse mediabronnen beschreven is over dit onderwerp en specifiek over het fenomeen ritueel (satanisch) misbruik.^a Er is gekozen om berichten tot ongeveer dertig jaar terug mee te nemen omdat in 1994 een rapport van de door de overheid ingestelde Werkgroep Ritueel Misbruik over dit onderwerp verscheen. In de jaren voorafgaand aan de publicatie van het rapport van deze Werkgroep in 1994 alsook nadien verschenen er relatief veel mediaberichten over ritueel (satanisch) misbruik. In dit deelrapport worden deze berichten chronologisch besproken om ontwikkelingen in traditionele (geschreven) mediabronnen weer te geven. Ook wordt recente informatie over dit fenomeen in moderne media (sociale media en websites) geanalyseerd en beschreven.

Methode

In lijn met de onderzoeksoopdracht die de Commissie Hendriks heeft, staat in de media-analyse de term ‘georganiseerd sadistisch misbruik’ centraal. Georganiseerd sadistisch misbruik is een veelomvattend fenomeen, en omdat het onderzoek zich specifiek richt op rituele en satanische aspecten, zijn ten behoeve van de media-analyse de zoektermen ‘satanisch misbruik’ en ‘ritueel misbruik’ gebruikt. De analyse omvat, zoals eerder genoemd, zowel traditionele als moderne mediabronnen. De traditionele mediabronnen zijn vooral kranten en tijdschriften. De moderne media omvatten alle aan het internet gerelateerde mediakanalen buiten de traditionele media om. Voor dit deelonderzoek zijn webpagina’s en de socialemediakanalen Twitter en Facebook bekeken. De moderne mediakanalen geven de mogelijkheid om naar eigen inzicht en wensen informatie te delen met anderen die hier vervolgens weer op kunnen reageren. Deze bronnen zijn te zien als aanvullend op de traditionele mediabronnen en bieden ruimte voor informatie die doorgaans niet gebracht wordt door kranten- en tijdschriftartikelen.

Traditionele media

Voor de analyse van berichten uit Nederlandstalige kranten en tijdschriften is er via twee zoekmachines gezocht, te weten Delpher en Nexis Uni. Het betreft de periode 1 januari 1990 tot 15 juli 2021. Delpher geeft een uitgebreid overzicht van krantenartikelen tot en met 1995.^b Ter completering van de periode na 1995 tot 15 juli 2021 is Nexis Uni, een

^a In vergelijking met andere deelrapporten en met het hoofdrapport wordt de term ‘satanisch’ hier wel vaker genoemd omdat deze term in de traditionele en moderne mediabronnen regelmatig expliciet beschreven is.

^b In verband met auteursrechten en afspraken die al dan niet zijn gemaakt tussen de betreffende krantenredacties en Delpher, zijn krantenartikelen na 1995 niet of nauwelijks in de database van Delpher opgenomen.

zoekmachine voor kranten- en tijdschriftartikelen die vooral gebruikt wordt door universiteiten, doorzocht. De resultaten die beide zoekmachines genereerden, overlaptten deels voor de jaren 1990–1995. Van elk gevonden bericht is een eerste scan gemaakt om na te gaan of het ritueel (satanisch) misbruik betrof en vervolgens zijn deze berichten inhoudelijk doorgenomen. Indien meerdere artikelen over hetzelfde (pers)bericht of onderwerp gingen, is het artikel gekozen dat inhoudelijk het meest informatief was. Er werden 250 artikelen gevonden die voldeden aan de zoektermen. Veel artikelen betroffen hetzelfde persbericht of gingen over dezelfde inhoud. Uiteindelijk is er gebruikgemaakt van 85 artikelen die zijn weergegeven in eindnoten.

Moderne media

Van de socialemediakanalen zijn openbare berichten van Facebook en Twitter gecategoriseerd op onderwerp van het bericht. Deze socialemediaplatformen bieden de mogelijkheid om informatie te delen door het zelf maken en plaatsen van berichten of te reageren op berichten. Er is voor deze platformen gekozen vanwege de mogelijkheid om te kunnen zoeken op trefwoorden en te filteren op relevantie. De volgende trefwoorden zijn gebruikt: ‘ritueel misbruik’, ‘satanisch’, ‘satanische rituelen’, ‘satanisch ritueel misbruik’, ‘satanisch ritueel misbruik’ en ‘sadistisch misbruik’, later aangevuld met in die berichten terugkerende specifieke (combinaties) van resultaten zoals ‘adrenochroom’^c, ‘georganiseerd misbruik’, ‘rituele kindermishandeling’, ‘ritueel seksueel geweld’, ‘misbruik satanische rituelen’, ‘seksueel sadistisch misbruik’, ‘jeugdzorg + ritueel’ en ‘pedofilie + ritueel’. Voor Twitter zijn 148 berichten en voor Facebook 98 berichten over een periode van twee jaar (maart 2020–maart 2022) gevonden. De berichten zijn geclusterd op basis van de meest voorkomende thema’s over de daders (‘daderkenmerken’, ‘motieven’, ‘groepen of individuen’ en ‘verhullen’), slachtoffers (‘slachtofferkenmerken’, ‘groepen of individuen’, ‘delict’ en ‘rol van satanisme’) en overige thema’s (‘Commissie Hendriks’^d en ‘media’). In één geplaatst bericht worden vaak meer dan één van deze thema’s besproken. Voor de websites die informatie weergeven over ritueel (satanisch) misbruik, is via de Google-zoekmachine voor periodes van telkens (ongeveer) 10 jaar (1990 tot en met 1999, 2000 tot en met 2009, 2010 tot 15 juli 2021) een zoekopdracht gegeven met de zoektermen ‘ritueel misbruik’ en ‘satanisch misbruik’. Ook is een analyse van de inhoud van deze websites gedaan om een aantal centrale thema’s te identificeren.

^c Adrenochroom in het bloed ontstaat door oxidatie van adrenaline. Bron:

<https://en.wiktionary.org/wiki/adrenochrome>

^d Een twintigtal socialemediaberichten die over de Commissie Hendriks gaan zijn in dit deelrapport niet nader beschreven. Samenvattend gaat het in die geplaatste berichten om het volgende inhoudelijke informatie: *“Er is in eerste instantie geen onderzoek ingesteld”* en *“de uiteindelijke wetenschappelijke onderzoekscommissie kan niet tot onafhankelijk onderzoek komen en niet tot waarheidsvinding naar bijvoorbeeld de mogelijke betrokkenheid van hooggeplaatsten werkzaam bij o.a. het Ministerie van Justitie en Veiligheid omdat zij door datzelfde Ministerie is ingesteld”*.

Resultaten

Analyse van berichten uit kranten en tijdschriften

Informatie in berichten uit kranten en tijdschriften

De meeste krantenartikelen bieden algemene informatie over sadistisch of ritueel (satanisch) misbruik. Een klein deel van de gevonden artikelen gaat over individuele rechtszaken in Nederland. Het betreft dan een neutrale en zakelijke verslaggeving van een incident, de zaak of een beslissing tot vervolging door het Openbaar Ministerie (OM). In deze berichten komt meestal de advocaat, een persofficier van het OM of een politiechef die het onderzoek leidt aan het woord. Er worden ook professionals zoals hoogleraren of andere experts geïnterviewd, vaak naar aanleiding van een specifiek incident rondom dit fenomeen. Ook slachtoffers en therapeuten, wetenschappers, psychologen en journalisten geven hun visie op dit type seksueel geweld. Hieronder volgt voor periodes van telkens 10 jaar een samenvatting van mediaberichten over het fenomeen ritueel (satanisch) misbruik.

Thema's in kranten- en tijdschriftberichten in de jaren 1990 tot en met 1999

In deze jaren wordt vooral gesproken over 'ritueel misbruik' en 'satanisch misbruik', de term 'georganiseerd sadistisch misbruik' komt nauwelijks voor in de krantenberichten. Als context is het relevant te vermelden dat in de jaren voorafgaand aan de Commissie Hulsenbeck (Werkgroep Ritueel Misbruik) een aantal zaken speelde die mede aanleiding gaven tot de instelling van die commissie.^e Zo speelden er eind jaren tachtig en begin jaren negentig van de vorige eeuw in Nederland twee grote incestzaken (Oude Pekela en de Eper-incestzaak^f) waarbij door de politie onderzocht is of er bij het misbruik sprake was van rituele en/of satanische aspecten. In de Verenigde Staten was in de jaren tachtig van de vorige eeuw een mediahype (ook wel de *satanic panic* genoemd) ontstaan als gevolg van verhalen^g over netwerken die ritueel (satanisch) misbruik praktiseerden. Hierdoor kwam er in Nederland meer aandacht voor dit onderwerp in de media, bij politie en bij andere professionals.

Er kwamen in 1991 meldingen van ritueel (satanisch) misbruik bij het ministeries van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en van Justitie en bij de Inspectie jeugdhulpverlening. Ook instanties voor jeugdhulpverlening ontvingen elf meldingen van dit type misbruik

^e De Commissie Hulsenbeck was in 1993 ingesteld door de Staatssecretaris van Justitie.

^f In het deelrapport *Rechtszaken en aangiftes van georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen* staat de Eper-incestzaak in meer detail besproken.

^g In deze verhalen wordt melding gemaakt van mishandeling en verkrachting van vrouwen en kinderen, kannibalisme, moord, orgieën, prostitutie en het offeren van dieren en kinderen aan Satan. Bron: Beetstra, T. A. (2009). *Van kwaad tot erger; de sociale constructie van satanisch ritueel misbruik in de Verenigde Staten en Nederland*. Proefschrift, Maastricht University. Datawyse / Universitaire Pers Maastricht.

(Werkgroep Ritueel Misbruik, 1994). In kranten is er over de inhoud van deze meldingen – voor zover blijkt uit deze zoekopdrachten – destijds niet bericht. Ook bij de politie was er in die tijd een toename van meldingen. Het hoofd van de afdeling jeugd- en zedenzaken bij de Rijkspolitie district Nijmegen, de heer Moerman, besloot tot een intern literatuuronderzoek (niet gepubliceerd) naar mogelijke motieven van de daders en de toegenomen aandacht voor ‘occulte zaken’, want *“slachtoffers uit verschillende landen vertellen vaak tot in detail dezelfde verhalen over de wijze waarop mishandelingen worden uitgevoerd”*. Dit zou volgens hem een aanwijzing zijn dat er *“tussen groeperingen die zich als dader hiermee bezighouden overleg is”*.¹

In de periode 1990 tot en met 1999 zijn er ook mediaberichten geweest over individuele rechtszaken. In 1992 is een ‘laster’-zaak gewonnen door een advocate die lastig werd gevallen door de partner van haar cliënte. Deze cliënte was naar eigen zeggen slachtoffer van een satanische sekte. De partner van de cliënte bracht in de media dat de advocate onder de invloed van een satanische sekte stond.² Er wordt in begin jaren negentig gewaarschuwd in kranten voor het te veel onder de aandacht brengen van dit niet veel voorkomend type misbruik: mogelijk kan het aandacht geven leiden tot onrust.³ Eind 1993 verscheen een aantal berichten over de afronding van de Eper-incestzaken. Zo waren er berichten over de politie die aangaf graag te hebben willen door-rechercheren op nieuwe feiten in deze zaak⁴ en over de gerechtelijke afronding van de laatste van de drie rechtszaken. In 1994 wordt opnieuw de aandacht gevestigd op een oude zaak uit de jaren tachtig van de vorige eeuw: de Oude Pekela-zaak waarin huisartsen onderzoek deden naar seksueel misbruik. In de Oude Pekela-zaak betrof het kinderen die zeiden op school slachtoffer te zijn van ritueel misbruik. Rechtspsychologen Merckelbach en Wessel reageerden in de media kritisch op de door de huisartsen gehanteerde methoden van onderzoek; deze zouden te sturend zijn geweest, leidend tot onjuiste aannames.⁵

In 1993 werd in de media gerapporteerd over het proefschrift van promovenda en psychologe Suzette Boon. In haar promotieonderzoek naar de diagnose meervoudige persoonlijkheidsstoornis (MPS, tegenwoordig Dissociatieve Identiteitsstoornis (DIS)), gaven sommige patiënten met DIS aan in het verleden op rituele (satanische) wijze misbruikt te zijn.⁶ In dezelfde periode schonk toenmalig actualiteitenprogramma NOVA in een documentaire aandacht aan dit type misbruik in Nederland en in het buitenland. Na de uitzending ontving Stichting Korrelatie^h 35 meldingen van ritueel misbruik. Uit de telefonische gesprekken van Stichting Korrelatie met deze slachtoffers bleek dat zij uit angst vaak zwijgen over het rituele misbruik, ook omdat ze bang zijn dat ze zelf ook schuldig eraan zijn (zie het kader voor een citaat uit het krantenartikel). Onder deze melders waren voormalige en recente slachtoffers, familie van slachtoffers en hun therapeuten.⁷

^h Stichting Korrelatie (tegenwoordig MIND Korrelatie) is bekend van het tonen van haar telefoonnummer na afloop van programma's in de media die heftige emoties kunnen oproepen. De stichting verzorgt de nazorg van dergelijke radio- en televisieprogramma's.

Kader: Angst om zich uit te spreken

“De verhalen van bellers over ritueel misbruik zijn gruwelijk en haast niet te geloven”, aldus Korrelatie. Voor zover bellers al iets over hun ervaringen kwijt wilden, ging het onder meer om pijnigen met messen of glasscherven, offeren van baby's en kinderen, doden van dieren, vuur, anderen moeten verkrachten en het gedwongen drinken van olie en bloed. Van jongs af aan worden de betrokkenen gedwongen ook zelf een actieve rol te spelen. Zij zijn daarom bang ook zelf misdaden op hun geweten te hebben. Volgens M. Senten van Korrelatie is de angst van slachtoffers voorstelbaar. ‘Cliënten zijn soms geprogrammeerd om zelfmoord te plegen als ze naar buiten brengen wat er gebeurt’, zegt hij. ‘Vooral tijdens de eerste gesprekken zijn ze wantrouwend en durven ze nauwelijks wat te vertellen. Het is belangrijk dat we eerst het vertrouwen winnen en daarna contact houden.”

Korrelatie krijgt 35 meldingen van rituele kindermishandeling (1993, 3 juli). *Nederlands Dagblad*.

Medio jaren negentig van de vorige eeuw bleken uit de mediaberichten verschillen van mening onder academici over het fenomeen ritueel misbruik. Op internationale congressen spraken academici, hulpverleners en chercheurs over het bestaan van ritueel misbruik. Krantenberichten meldden verschillende standpunten van hoogleraren in Nederland. Hoogleraar Frenken bijvoorbeeld zei destijds dat *“te betwijfelen is of satanisch misbruik bestaat”*.⁸ Hoogleraar Wolters vond in die jaren *“uitlatingen over satans-rituelen onzin”*.⁹ Hoogleraar Baartman nam daarentegen een andere positie in en gaf aan te geloven in het bestaan van ritueel misbruik, maar zei *“geen uitspraak te kunnen doen over de omvang”*.¹⁰ Hoogleraar Compennelle achtte het destijds *“waarschijnlijk dat in Nederland bijeenkomsten worden gehouden waar satansverering plaatsvindt, maar het is geen (mondiaal) netwerk”*.¹¹ Men uitte in krantenberichten ook kritiek op professionals die aangaven dat ritueel misbruik bestaat. In binnen- en buitenland werd kritiek geuit door een groep professionals en wetenschappers die vraagtekens plaatsten bij de methoden waarmee sommige hulpverleners de inhoud van de herinneringen van de slachtoffers zouden sturen in therapeutische sessies. De *Recovered Memory Therapy*, bijvoorbeeld, waarbij de cliënt wordt begeleid en geholpen om onbewuste (oude) herinneringen te hervinden, stond ter discussie.¹² Rechercheurs gaven tijdens congressen aan dat bij gebrek aan bewijs het *“waarheidsgehalte”* moeilijk vast te stellen is.¹³

Na de toename van meldingen bij de inspectie van *“satanische mishandelingen”* begin jaren negentig en het beleggen van een inhoudelijk congres in Nederland met (klinische) experts is de instelling van Commissie Hulsebeck aangekondigd.¹⁴ Deze Werkgroep Ritueel Misbruik bracht in 1994 haar rapport uit¹⁵, waarin tot de conclusie werd gekomen dat er *“georganiseerde netwerken zijn die zich bezighouden met misbruik van minderjarigen, maar satanische en rituele aspecten meestal niet gezien worden”*. De publicatie leidde tot een reeks krantenartikelen over de conclusies van het rapport zelf. Op de dag van het uitkomen

van het rapport verscheen er eveneens een tiental berichten over een lopende rechtszaak over misbruik met rituele aspecten. De zaak ging over een minderjarige die seksueel misbruikt was door meerdere verdachten, van wie een deel familie betrof. Enkele rituele aspecten die zijn genoemd waren maskers, beschilderingen en stroomstoten. Het rituele aspect kon niet bewezen worden (zie kader).¹⁶ De ouders zijn vervolgd voor het misbruik.¹⁷

Kader: Ritueel misbruik moeilijk te bewijzen.

“... Volgens de familieleden van het slachtoffer is er inderdaad geen sprake geweest van ritueel misbruik, maar heeft een aantal verdachten wel met maskers getracht onherkenbaar te blijven om daarmee eventuele strafvervolging te bemoeilijken. Ook zouden een paar verdachten getuigen hebben bedreigd om te voorkomen dat zij naar de politie zouden stappen. (...) meent dat slechts sprake is van een definitieverschil. ‘Als ritueel misbruik slechts met godsdienstige zaken in verband wordt gebracht, heeft het openbaar ministerie gelijk.’ Het gebruiken van maskers en het optreden in groepsverband zoals hier gebeurt kun je echter net zo goed als ritueel beschouwen, vindt (...)”.

Misbruik kind volgens justitie ‘niet ritueel’. (1994, 23 april). *Het Parool*.

Vanaf 1995 verschenen er in toenemende mate krantenberichten van professionals die aandacht vroegen voor het concept ‘hervonden herinneringen’. Een groep onderzoekers in de rechtspsychologie bracht de wetenschappelijke ontwikkelingen rondom hervonden herinneringen naar voren en het vraagstuk of iemand als volwassene de trauma’s uit de kindertijd zich ‘opnieuw’ kan herinneren (oftewel kan hervinden).¹⁸ Hoogleraar Crombag en hoogleraar Wagenaar publiceerden in 1996 het boek *Hervonden herinneringen en andere misverstanden*.¹⁹ Zij meenden dat het geheugen trauma’s uit de kindertijd ‘reconstrueert’, waardoor een herinnering af kan wijken van wat er werkelijk gebeurd is. Hoogleraar Compernelle meende in 1994 reeds dat *“twijfel aan de betrouwbaarheid van de getuigenis van een cliënt is gelegitimeerd”*.²⁰ Dit zou volgens hem vooral spelen bij trauma’s die lang geleden hebben plaatsgevonden, en die pas aan het licht komen op volwassen leeftijd als het misbruik wordt herinnerd. Anders is het geval wanneer *“kinderen of volwassenen een nog actueel misbruik met rituele aspecten onthullen”*, aldus hoogleraar Compernelle in datzelfde artikel. Hoogleraar en rechtspsycholoog Van Koppen en zijn collega’s Crombag en Wagenaar waren kritisch over de deskundigheid van therapeuten en van politiemedewerkers die te maken krijgen met dit type misbruik. Ook waarschuwde Van Koppen al sinds begin jaren negentig ervoor om het *“doel van hulpverlening niet met het doel van strafrecht en waarheidsvinding te verwarren”*.²¹

Rond 1997 kwam een sektecommissie in België tot de conclusie dat *“georganiseerd ritueel misbruik door sekten een reële mogelijkheid is”*. De commissie *“deinsde er echter voor terug*

om te spreken over religieus of satanisch geïnspireerd seksueel misbruik".ⁱ Hoogleraar Crombag meldde naar aanleiding van deze conclusie van de Belgische commissie dat het volgens hem niet waarschijnlijk is dat er *"machtige en onzichtbare netwerken zijn die rituelen opvoeren, mensenvlees eten, leden hersenspoelen en met de codewoorden of afroep kunnen manipuleren"*.²² In een ander artikel uit een tijdschrift stond vermeld dat de heer Crombag *"geen wetenschappelijke grond ziet voor het bestaan van hervonden herinneringen, en geen geloof hecht aan de daarmee verbonden 'modeziekte' MPS"*.²³ De artikelen van Crombag en collega-rechtspsychologen waren in die tijd sceptisch qua toon over het bestaan van ritueel misbruik, over het nut van aangifte doen door het gebrek aan bewijs, en over de experts die wél van mening zijn dat dit soort misbruik voorkomt in Nederland.

Andere krantenberichten uit de jaren negentig schreven over de zorgen van enkele personen en organisaties over mogelijk onjuiste aangiften en wat de impact hiervan kan zijn op degenen die onjuist beschuldigd worden. Zo richtten enkele ouders die door hun volwassen kind beschuldigd werden van incest in 1994 de Werkgroep Fictieve Herinneringen (WFH) op en deze werkgroep is in de jaren daarna actief in het delen van hun informatie via allerlei mediakanalen. In een klein percentage gaat het om incestbeschuldigingen van ritueel misbruik. De ouders van de WFH zijn naar hun mening onterecht beschuldigd van incest.^j Kern van de kritiek van de betreffende ouders was destijds dat *"cliënten door toepassing van hypnotherapie overtuigd raken van gebeurtenissen die niet hebben plaatsgevonden"*. De WFH meldde ook dat er personen zijn die later hun beschuldiging herriepen omdat ze er achteraf van overtuigd raakten dat de beschuldigingen onterecht waren. Diverse ouders voerden rechtszaken tegen hun volwassen kind en sommigen probeerden ook de betreffende therapeut voor de rechter te krijgen.²⁴

In een beperkt aantal krantenartikelen werd de visie van de therapeuten belicht. In één bericht werd vermeld dat 'beïnvloeding door suggestieve technieken' niet of nauwelijks het geval is bij het gros van de therapeuten die cliënten behandelen met ritueel misbruik-ervaringen.²⁵ Therapeuten die aangeven dat ritueel misbruik bestaat, steunen naar eigen zeggen vooral de cliënt en werken met wat hun cliënten ervaren hebben. Hun primaire taak is hulp bieden, en niet waarheidsvinding wat voorbehouden is aan het justitiële systeem.²⁶

ⁱ In het artikel uit de Zeelander Courant spreekt een Belgische psychotherapeut VanMarcke over *"multidimensionaal misbruik. Hieronder is te verstaan het misbruikt zijn op meerdere niveaus: verkracht, gefilmd, geprostitueerd en soms gebruikmakend van rituelen. De oorsprong zou eerder te vinden zijn binnen maffiose criminele groepen om leden te binden en te laten zwijgen: "Er is geen perfectere methode om bendeleden te laten zwijgen dan hen medeplichtig te maken aan het misbruiken of vermoorden van een kind" (...) Onzichtbare maar zeer invloedrijke groeperingen die in allerlei zaakje zitten zoals wapenhandel, autozwendel en drugshandel"*, aldus VanMarcke (Koopman, P. (1998, 18 januari). België in de greep van Satanswaan: bizarre nasleep zaak Dutroux. *Zeelander Courant*.

^j In het deelrapport *Beschuldigingen van seksueel misbruik en twijfels aan herinneringen* staat meer informatie beschreven over de initiatieven van de WFH.

Verschillende betrokken justitiële organisaties en academici benadrukten eind jaren negentig verder het belang van het zorgvuldig onderzoeken van aangiftes in geval van bijzondere zedenzaken, waaronder ritueel misbruikaangiftes. Men stelde vragen over de betrouwbaarheid van hervonden herinneringen en beïnvloeding ervan vanuit een persoon zelf of door iemand in de omgeving, blijkend uit een tijdschriftartikel.²⁷ Ook zijn vraagtekens geplaatst bij interviewmethoden die rechercheurs hanteerden bij het afnemen van een getuigenverklaring. Toenmalig minister Korthals van Justitie deelde destijds mee in de kabinetsnota *Bestrijding van seksueel misbruik en seksueel geweld tegen kinderen* dat er ingezet wordt op een beter proces en op betere kwaliteit van de opsporing in het geval van bijzondere zedenzaken.²⁸ Dit leidde onder meer tot een aanwijzing vanuit het Openbaar Ministerie aan professionals van de politie en de oprichting van de Landelijke Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken (LEBZ).^k

Thema's in kranten- en tijdschriftberichten in de jaren 2000 tot en met 2009

In de jaren na 2000 zijn er in vergelijking met de vorige periode van 1990 tot en met 1999 minder krantenberichten gevonden met de zoektermen 'ritueel misbruik' en 'satanisch misbruik'. Begin 2000 verscheen een bericht naar aanleiding van een overheidsrapport uit het Verenigd Koninkrijk met de conclusie dat "*satanisch misbruik bestaat en dat de slachtoffers de herinneringen niet bewust of onbewust verzinnen*".²⁹

In de krantenberichten uit deze periode is een aantal thema's te onderscheiden. Waar het in de periode vóór 2000 voornamelijk lijkt te gaan over het *bestaan* van satanisch ritueel misbruik, en over hervonden herinneringen, gaat het vanaf 2001 meer over de kwaliteit van de politieverhoren.³⁰ De kranten berichtten over het gebrek aan deskundigheid bij politierechercheurs³¹, met name wanneer het gaat over verhoren in zedenzaken. Verder werd er, net als in de jaren negentig, in de media ook aandacht geschonken aan de problematiek van onjuiste aangiftes van seksueel misbruik en de schade die dit kan veroorzaken bij beschuldigten en hun omgeving. Documentairemakers zonden bijvoorbeeld zonder medeweten van de naaste familieleden een slachtofferverhaal van ritueel misbruik uit. Familie werd daarin onverwacht beschuldigd.^l De familie klaagde de betreffende omroep aan in een rechtszaak.³²

In andere mediaberichten uit deze periode zijn individuele therapeuten en hun werkwijzen bekritiseerd. Sommige therapeutische technieken kunnen leiden tot onjuiste herinneringen over misbruik (zie kader).³³

^k In het deelrapport *De beoordeling van aangiften met aspecten van ritueel misbruik door de Landelijke Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken (LEBZ)* is meer informatie te vinden.

^l Zij zou als "gevolg van ritueel misbruik nog voor haar zestiende vier keer zwanger zijn geraakt, en vijf kinderen hebben gekregen; drie zouden zijn vermoord, een verkocht, en de laatste was niet levensvatbaar. Ze zou haar herinneringen met behulp van een therapeut naar boven hebben gehaald" (Kieskamp, W. (2004, 20 november); Erger dan een echte verkrachting; Valse herinneringen. *Trouw*, 22-11-2004)).

Kader: Deel van therapeuten mogelijk te sturend

“Alternatieve therapeuten hebben vaak een schadelijke, sturende rol in complexe zedenzaken. Dit blijkt uit de rapportage van de Landelijke Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken (LEBZ) over 2001-2002. De groep noemt de situatie “zorgwekkend”. Bij zulke zaken is vaak sprake van vermeende slachtoffers die zich op latere leeftijd voor het eerst herinneren als kind seksueel misbruikt te zijn. Soms gaat het ook om kinderen die in therapie vertelden dat ze misbruikt werden. Bij een groot deel van de zaken die de LEBZ onderzocht, had degene die aangifte deed therapie of een andere vorm van hulp gehad. Vaak was dit gegeven door therapeuten die niet geregistreerd waren en van wie niet duidelijk was wat voor opleiding ze hadden (...)”.

‘Therapeut vaak te sturend in zedenzaken’. (2004, 20 februari). NRC.

In een krantenartikel vertelde een vrouw dat er *“valse herinneringen door de therapeut zijn aangepraat”*.³⁴ In een ander bericht werd vermeld dat een hulpverlener over de schreef ging tijdens de behandeling. Dit betrof een tuchtzaak in 2007 waarna een psychiater geschorst en veroordeeld werd wegens ontuchtige handelingen met de patiënte. De patiënte vertelde dat *“er sprake zou zijn van een suggestieve vorm van therapie door deze man, waarbij zij is gaan geloven dat ze slachtoffer is geweest van een satanisch ritueel misbruikverleden”*.³⁵

Op aanhoudend verzoek van de WFH gaf toenmalig Minister Borst van Volksgezondheid rond 2000 opdracht om grondig onderzoek te verrichten naar dilemma's die spelen rondom herinneringen van seksueel misbruik. Dit resulteerde in 2004 in het rapport *Omstreden herinneringen* van de Gezondheidsraad, zo meldde tijdschrift Opzij.³⁶ Het artikel meldde: *“Herinneringen aan seksueel misbruik die tijdens een therapie ontstaan, hebben volgens de Raad niet per definitie juridische bewijskracht. Ze (De Raad, red.) pleitte voor richtlijnen op dit onderwerp.”*

Een laatste terugkerend thema in de mediaberichten was de aandacht voor het bestaan van ritueel misbruik. Er is opnieuw om aandacht gevraagd om in de mediaberichtgeving een balans te vinden.³⁷ In zijn promotieonderzoek getiteld *De sociale constructie van satanisch ritueel misbruik* analyseerde hij aan de hand van mediapublicaties uit de Verenigde Staten hoe destijds een hype rondom dit fenomeen kon ontstaan. *“In Nederland was er rond 1985 een kleine hype. Dankzij de terughoudendheid van de Nederlandse media bleef de onrust hier beperkt”*, aldus Beetstra.³⁸

Thema's in kranten en tijdschriften in de periode 2010 tot medio 2021

In de voorgaande tien jaar klonken uit de krantenberichten verschillende kritische geluiden over het bestaan van ritueel (satanisch) misbruik. In de eerste jaren na 2010 zijn er diverse

berichten gepubliceerd als ‘tegenreactie’ hierop. Betrokken organisaties wilden namens slachtoffers van ritueel misbruik hun stem laten doorklinken in de krantenberichten en meenden dat *“het taboe op praten over seksueel en psychologisch misbruik door satanische sekten doorbroken moet worden”*. *“En slachtoffers dienen erkenning te krijgen”*, aldus een aantal leden van het Alternatief Beraad (voorloper van Kenniscentrum Transgenerationeel Georganiseerd Geweld (KTGG)).³⁹ In de kranten werd met enige regelmaat geschreven over slachtoffers van seksuele uitbuiting, maar niet over slachtoffers van ritueel misbruik. Tevens was er aandacht voor verhalen van therapeuten die rapporteerden over seksuele uitbuiting, onder meer blijkend uit boeken die hierover zijn verschenen.⁴⁰ Soms werd in een krantenartikel getwijfeld aan het waarheidsgehalte van slachtofferverhalen, bijvoorbeeld zoals beschreven in het boek van Maria Genova over loverboysnetwerken⁴¹: *“Bij navraag bleken elementen aangedikt en te veranderen met de tijd”*.

Ook het thema ‘onterechte beschuldigingen’ blijft terugkomen in de traditionele media na 2010. Zo werd geschreven over een aantal zaken in de Verenigde Staten waarin – na een lange rechtsgang – onterecht beschuldigde verdachten werden vrijgesproken. Ook werd geschreven over kinderen die toegaven het rituele misbruik door de ouders verzonnen te hebben.⁴² Dit thema kwam ook terug in zaken die in Nederland speelden, zoals de zaak Lancee.⁴³ Een verklaring in een praatprogramma op televisie in 2018 van schrijver Griet Op de Beeck over het betast zijn als kind door haar vader, gaf weer aanleiding tot een reeks krantenberichten. Zo werd ingegaan op het verhaal van Op de Beeck en het fenomeen van hervonden herinneringen. Diverse experts zoals rechtspsychologen die kanttekeningen plaatsten bij haar verhaal werden aangehaald. Rechtspsychologen Otgaar en Merckelbach bijvoorbeeld meenden dat *“een hervonden herinnering als deze niet kan bestaan”*.⁴⁴ In andere berichten klinkt ook scepsis door, zoals in een bericht over de film *Regression* uit 2015 over een vrouwelijk slachtoffer dat haar vader beschuldigde van ritueel (satanisch) misbruik. In deze film bleek het misbruik verzonnen door de dochter. *“Mensen zouden geneigd zijn om te geloven in dit soort misbruik, en blind voor de werkelijkheid zijn”*⁴⁵, aldus de regisseur in één van de artikelen.

Vanaf 2010 zijn er berichten over meldingen of slachtofferervaringen van georganiseerd ritueel misbruik. Zo werd in het jaarverslag over 2013 van telefoonhulpdienst Tegen Haar Wil (later Tegen Je Wil) beschreven dat het aantal meldingen van seksueel misbruik toenam, en ook meldingen van ritueel misbruik. De telefoondienst werd *“geregeld gebeld door meisjes die er middenin zouden zitten. Ouders lenen hen naar hun zeggen uit aan groepen en internationale organisaties om misbruikt te worden”*.⁴⁶ Naar aanleiding van deze toename in meldingen bij deze telefoondienst werd er eind 2013 een werkgroep Ritueel Misbruik in Drenthe opgezet. In 2018 kwam de zaak ‘Lisa’ in het nieuws na een radorapportage van Argos. Naar aanleiding hiervan besloten onderzoeksjournalisten van Argos een enquête te houden en onderzoek te doen naar ervaringen naar (georganiseerd) seksueel misbruik. In diezelfde periode deed een slachtoffer haar verhaal in de media over specifiek ritueel

(satanisch) misbruik en deelde een therapeut haar ervaringen met het werken met deze doelgroep.⁴⁷ Zo werd gemeld dat een therapeute in haar klinische werk stuitte op cliënten die ritueel (satanisch) misbruik rapporteren. Volgens haar maakt het netwerk *“daders van slachtoffers door het breken van persoonlijkheden. Het misbruik zou erop gericht zijn om netwerken in stand te houden”*. Zowel de therapeut als de slachtoffers worden bedreigd door de daders en aangifte doen is moeilijk omdat cliënten *“gechanteerd worden met fotomateriaal waarop ze zelf dader zijn gemaakt”*, aldus de therapeute. Verder is er wantrouwen naar autoriteiten bij therapeuten en slachtoffers, zo stelde het bericht.⁴⁸ De ervaringen van een ander slachtoffer van ritueel (satanisch) misbruik volgden kort daarna.⁴⁹

Naar aanleiding van de Argos-uitzending^m in juni 2020 zijn er Kamervragen gesteld en is in een motie verzocht om onafhankelijk onderzoek naar *“meldingen over satanisch ritueel misbruik in Nederland”*. Ook is in een tweede motie verzocht om een evaluatie van de werkwijze van de LEBZ vanwege *“geluiden over het gebrek aan vertrouwen”*⁵⁰, aldus Van Nispen (Tweede Kamerlid en een van de indieners van de motie). De LEBZ ziet sinds haar oprichting eind jaren negentig van de vorige eeuw relatief weinig zaken met 'aspecten van ritueel misbruik' en *“geen enkele door de LEBZ beoordeelde ‘rituele’ zaak kwam voor de rechter”*. Emeritus-hoogleraar Van Koppen waarschuwde voor het *“risico op valse beschuldiging, nadat de Argos-documentaire in zijn ogen een gedane zaak opnieuw gaat bekijken”*. Hij meent dat er *“geen enkel bewijs is voor het bestaan van netwerken die zich bezighouden met door rituelen omgeven en in groepsverband uitgevoerd seksueel sadisme jegens meerdere kinderen in combinatie met extreme vormen van fysiek geweld en bedreiging”*.⁵¹

Onderzoeksjournalisten van Argos zelf gaven aan dat deze redenering van wetenschappers als Van Koppen en de opstelling van andere sceptische experts *“weinig recht doen aan de slachtoffers en ‘juist gevaarlijk zijn’”*. In het artikel stond beschreven: *“Draai het nou eens om. Het staat vast dat er netwerken zijn die op grote schaal kinderporno en dergelijke produceren, zo gruwelijk dat kun je je niet voorstellen. Wat nou als deze netwerken bewust rituele dingen inbouwen met kaarsen, gewaden en rare gezangen, omdat ze weten dat de politie er dan toch niets mee doet?”*, aldus één van de makers van de Argos-documentaire⁵². Nadat de twee moties van oktober 2020 die vroegen om nader onderzoek aangenomen waren, zijn er onderzoeksbureaus benaderd om deze onderzoeken uit te voeren.⁵³ Anno 2022 wordt er onderzoek gedaan naar het functioneren van het LEBZ naar aanleiding van kritiek rondom advisering over ritueel misbruik-zaken.⁵⁴ Het WODC gaf het onderzoek naar de aard én omvang van georganiseerd ritueel misbruik terug, omdat ze meenden dat het

^m In deze radio-uitzending presenteerde Argos over onder meer de aard van het misbruik en opvallende patronen uit de online enquête die zij hadden gehouden naar seksueel geweld. Argos meldde dat honderdveertig van het totaal aantal respondenten ervaringen van seksueel misbruik met ritueel satanische kenmerken rapporteerde. De aard van de meldingen over ritueel misbruik uit 1993 bij de telefonisch hulplijn van Stichting Korrelatie vertonen gelijkenis met recente meldingen.

onderzoek naar met name de omvang niet goed uit te voeren is.⁵⁵ In maart 2021 is bekendgemaakt dat uiteindelijk de Commissie Hendriks het wetenschappelijk onderzoek gaat doen naar de *“beschikbare informatie over het bestaan en de aard van georganiseerd sadistisch misbruik”*. Ook is de Commissie om advies gevraagd voor *“een meldpunt ritueel misbruik en de werking ervan”*.⁵⁶

In vergelijking met de jaren voor 2010 verschenen in de kranten vanaf 2020 in toenemende mate mediaberichten over personen of groepen burgers die aandacht vragen voor het bestaan van ritueel misbruik. Zij willen anderen informeren over de omvang en ernst van het fenomeen, alsook de noodzaak voor (politie)onderzoek naar mogelijke daders in netwerken. Zo werd er een mars/wandeltocht georganiseerd door een medewerker van de Koninklijke Marechaussee. De medewerker wilde kindermisbruik, kinderhandel, organenhandel en ritueel misbruik van minderjarigen aan de kaak stellen. Datzelfde bericht noemde andere acties van burgers gericht op het verbieden of in ieder geval tegenhouden van de Partij voor Naastenliefde, Vrijheid & Diversiteit, ook wel bekend als de ‘pedopartij’.⁵⁷

De kranten brengen in recente jaren verder nieuwsberichten over onderwerpen en personen die in de media de duiding ‘complotten’ en ‘complotdenkers’ krijgen, zoals de QAnon-beweging uit de Verenigde Staten die *“ook aan aandacht wint in Nederland”*. Tijdschrift Nieuwe Revu noemde de QAnon-beweging *“de moeder aller complotten”*.⁵⁸ Het bericht meldde onder meer dat het teveel aan aandacht voor deze ideeën zou kunnen afleiden van onderzoek naar daadwerkelijk misbruik. Want, ook *“echt misbruik wordt dan als complot gezien en niet serieus genomen”*, gaven slachtoffers van (ritueel) misbruik zelf aan.⁵⁹

Kader: Te veel aandacht voor ‘complotten’ kan afleiden van echt misbruik

“Wanneer neemt de gekte van de complotdenkers ons het zicht op de pijnlijke, maar even waanzinnige werkelijkheid? (...) Eind juni zond het radioprogramma Argos een aflevering uit over georganiseerd ritueel misbruik in Nederland. Verklaringen bleken overeen te komen (...) QAnon gaat natuurlijk over veel meer. Het is een duistere eindetijdstheorie die zinspeelt op een gewelddadige ontknoping (...) Een verontrustend gevolg van de verspreiding van deze theorie is wel dat reële problemen worden overschaduwd, of zelfs niet geloofd (...) In de strijd tegen desinformatie moet media opletten dat hun blik niet vernauwt...”

Complotdenken ontnemt ons het zicht op echt misbruik. (2020, 24 oktober). *De Volkskrant*.

Andere kranten berichtten, tot slot, over individuele rechtszaken waarin ‘complotdenkers’ terechtstaan. Rond begin 2021 liepen er bijvoorbeeld meerdere kort gedingen over opruiing naar aanleiding van onrust in Bodegraven en gedane beschuldigingen op sociale media-kanalen. Volgers hadden gehoor gegeven aan het verzoek van ‘complotdenker’ Micha Kat om op de begraafplaats in Bodegraven bloemen bij graven te leggen van jonge slachtoffers

die ten prooi zouden zijn gevallen aan een georganiseerd netwerk.⁶⁰ Uiteindelijk is er tegen drie initiatiefnemers aangifte gedaan door gemeente Bodegraven.⁶¹ In de loop van 2022 zijn zij veroordeeld voor opruiing en verzocht de socialemediaberichten over onder meer de beschuldigingen te verwijderen op al hun kanalen.

Medio juli 2021 verscheen er een overzichtsartikel in De Groene Amsterdammer over ritueel misbruik. In dit artikel worden veel facetten die spelen rondom dit fenomeen kritisch besproken, zoals hervonden herinneringen, geloven of niet geloven in het bestaan van een netwerk, en politie die zelden of nooit bewijs vindt voor rituele aspecten van misbruik.⁶²

Analyse van berichten op socialemediaplatforms en websites

Behalve in de traditionele mediabronnen is ook veel informatie te vinden over georganiseerd ritueel misbruik in de Nederlandstalige moderne media (sociale media, websites, videoplatformen). De socialemediakanalen Facebook en Twitterⁿ en diverse websites zijn onderzocht op relevante berichten. Er zijn drie typen websites te onderscheiden die aandacht besteden aan informatie over ritueel (satanisch) misbruik: websites van organisaties gericht op het delen van informatie over aan dit type misbruik gerelateerde zaken, websites gericht op hulpverlening en tot slot websites die zich richten op het delen van slachtofferervaringen alsook het delen van ‘alternatieve’^o informatie over betrokkenen en mogelijke motieven en werkwijzen van daders (zie Bijlage 1 voor een nadere toelichting en voorbeelden van deze websites).

Deze paragraaf beschrijft enkele via deze media geboden thema’s over slachtoffers en aard van het misbruik, daders en netwerken, motieven van daders, verhulling van het misbruik, *mind control* (het bewust of onbewust beïnvloeden van doen of denken van een persoon), manipulatie en desinformatie en betrokkenheid van autoriteitsfiguren. De informatie op sociale media is minder uitgebreid dan op de websites waar meer ruimte is voor uitleg, bronverwijzingen en doorverwijzingen naar andere (Engelstalige) websites.

Informatie over slachtoffers en aard van misbruik

In de berichten op sociale media wordt niet altijd geëxpliciteerd wie slachtoffers zijn. Wanneer hierover wel wordt gesproken, wordt vrijwel uitsluitend over kinderen gesproken. Er wordt in deze berichten gesteld dat deze kinderen zijn ontvoerd en vervolgens zijn

ⁿ Twitter en Facebook zijn niet de aangewezen media om uitgebreid argumenten tegen elkaar uiteen te zetten. Vaak volgen gelijkgestemden elkaar, en zullen de personen die hier anders tegen aan kijken niet de betreffende geplaatste berichten ontvangen om op de reageren. Ze geven wél weer wat er aan informatie wordt gedeeld op sociale media.

^o In deze context wordt onder ‘alternatief’ nieuws verstaan het nieuws dat niet in de traditionele media verschijnt.

verkocht aan misbruiknetwerken. Vaak gaat het dan om kinderen uit de vluchtelingenopvang, uit de jeugdzorg of de kinderopvang. In bijna alle berichtgeving wordt gesproken over een vorm van seksueel misbruik. Andere aspecten die veelvuldig voorkomen in berichtgeving zijn bedreigingen, ontvoering, moord, martelingen, mensenhandel, drogeren en machtsmisbruik. Er worden verschillende georganiseerde vormen van seksueel misbruik besproken zoals kinderhandel, het maken van kinderpornografisch beeldmateriaal of het deelnemen aan georganiseerde seksfeesten. Wat betreft rituele kenmerken is gesproken over het opensnijden van kinderen, offeren, kannibalisme en bloed drinken. Op websites komen dezelfde soort beschrijvingen over de aard van het georganiseerde misbruik naar voren. Wel zijn beschrijvingen vaak uitgebreid en met meer details weergegeven of verteld in een videoboodschap. Op sociale media en websites die het niet-reguliere nieuws brengen ligt het accent meer op welke groepen of personen er ook bij betrokken zijn geweest.

Informatie over daders en netwerk

Er wordt in socialemediaberichten gesproken over 'de elite' of een variatie op deze term. Meer specifiek wordt dan gesproken over bijvoorbeeld hooggeplaatste ambtenaren, de regering, politici, beroemdheden, de top van grote bedrijven of leden van het Koninklijk Huis. In de berichtgeving gaat het niet altijd over ouderschap van ritueel misbruik, maar ook over het verhuilen ervan. Over netwerken wordt op verschillende manieren gesproken. Deze netwerken bestaan in de vorm van een 'sekte' of een 'cult' en zouden ook internationaal opereren. Er wordt sporadisch toegelicht hoe deze netwerken georganiseerd zouden zijn. Wanneer een netwerk wel concreet besproken wordt, wordt dit gekoppeld aan bijvoorbeeld personen die een functie bekleden binnen de kerk, instellingen voor Jeugdzorg, de regering, het Koninklijk Huis of groepen binnen de 'elite'. Een ander type netwerk waar op sociale media enkele keren over gesproken wordt, is een familiair netwerk. Er zou daarbij sprake zijn van een intergenerationele overdracht van ouderschap van ritueel (satanisch) misbruik. Tot slot worden de netwerken enkele keren gekoppeld aan netwerken van georganiseerde misdaad. Er wordt dan een link gelegd tussen ritueel misbruik en bijvoorbeeld mensenhandel, kinderpornografisch beeldmateriaal en kindermoord. De socialemediagebruikers stellen dat Jeugdzorg (mede)verantwoordelijk is voor het rituele misbruik van kinderen. Jeugdzorg zou zelf kinderen misbruiken en ritueel offeren, dan wel kinderen uit huis laten plaatsen en geld aan verdienen of ze zelfs verhandelen aan kinderpornonetwerken.

Websites noemen nagenoeg dezelfde informatie over 'daders' en 'netwerken' als sociale media. Op websites met alternatieve informatie zijn echter groepen of personen beschreven die eerder niet of weinig genoemd zijn. Het gaan dan bijvoorbeeld over 'jachtpartijen op minderjarigen door de elite met geweren in bossen', over 'uit de media bekende personen die bij offerbijeenkomsten gezien zijn' en over 'leden van de Koninklijke familie die in de

jaren tachtig en negentig bij jachtpartijen betrokken waren'. Een ervaring van een slachtoffer wordt beschreven, waarin zij aangeeft dat zij als minderjarige als prostituee moest werken op de seksfeesten van binnenlandse en buitenlandse 'elite', en is getraind om op hoog politiek niveau opdrachten voor deze 'elite' uit te voeren. Ook 'getuigen' laten van zich horen. Zij suggereren dat een deel van de top van een financiële organisatie zich inlaat met dit type misbruik en op welke wijze er 'nieuwe (mede)daders' gecompromitteerd raken om deel te gaan nemen aan seksfeesten en rituelen. Een andere getuige legt een connectie met de georganiseerde misdaad in Nederland die zich (ook) met uitbuiting van kinderen bezighoudt, maar niet met satanische of rituele aspecten.^p

Motieven van daders

Er wordt in socialemediaberichten weinig gezegd over de motieven van de daders. Websites wijden hier meer over uit. Zo kunnen kinderen geofferd worden vanuit een ideologisch motief. Volgens de berichten op sociale media is misbruik het gevolg van de aanbidding van Lucifer (Satan) en 'de gevallen engelen'. Op de websites gaat het óf om de ideologie van het vereren van een Lucifer of Satan óf het motief wordt genoemd in de context van de satanische elite (in die context gaat het over controle van machthebbers over anderen). Volgens websites kunnen criminele netwerken rituele (satanische) aspecten gebruiken voor niet-ideologische doelen, om bijvoorbeeld angst te veroorzaken bij slachtoffers en om ze onder controle te houden.

Een terugkerend motief dat naar voren komt in socialemediaberichten en op websites is het drinken van bloed. Dit zou een oorsprong hebben in occulte ideologieën (waaronder satanisme) die menen dat er bovennatuurlijke kracht zit in het uitvoeren van rituelen en ceremonies. In de context van ritueel misbruik zouden rituele martelingen een krachtige 'vorm van magie' zijn. De vrijgekomen energie kan de dader dan voor eigen doel gebruiken. Het verkrijgen van specifiek 'adrenochroom' zou de reden zijn dat jonge kinderen gepijnigd worden, zo melden socialemediaberichten en enkele websites. Als gevolg van martelingen of extreme angst hebben slachtoffers extreem hoge concentraties adrenaline in hun bloed. Het consumeren van dit bloed zou 'een euforisch gevoel veroorzaken en visioenen kunnen induceren. Hoe jonger het kind, des te groter het effect, is de aanname. In occulte praktijken meent men ook dat men meer macht en controle krijgt en paranormale visioenen mogelijk zijn. Sommigen beweren dat bloed drinken een verjongend effect zou hebben en dat er daarom een vraag is naar op deze manier verkregen 'adrenochroom'.^q

Een ander motief van daders zou zijn het chantabel maken van autoriteitspersonen door die te laten deelnemen aan seksfeesten en bijeenkomsten waar seksuele uitbuiting van

^p Een [website](#) geeft informatie mogelijk dadergroepen zoals genoemd in slachtofferverhalen, en kent verwijzingen naar andere mediabronnen over dit onderwerp.

^q [Adrenochrome](#); [Verjongingseffect](#)

minderjarigen plaatsvindt. Beeldmateriaal van dit misbruik zou dienen als chantagemiddel. Een volgend motief dat op websites naar voren komt, maar niet in de geanalyseerde socialemediaberichten genoemd wordt, is macht en controle uitoefenen door *mind control*. Zowel websites van enkele hulpverleners die ritueelmisbruikslachtoffers kennen, enkele educatieve websites en websites met alternatieve informatie noemen deze werkwijze van het misbruiknetwerk. Er wordt gesproken over beïnvloeding van gedachten en gedrag, over 'geprogrammeerde DIS' en het 'opzettelijk creëren van afgesplitste persoonsdelen' door de zogeheten *torture-based mind control*. Op deze websites wordt een verband gelegd met bestaande technieken die een oorsprong hebben in het *Project Monarch* van de *MK Ultra*-projecten^r, waarbij experimenten zijn gehouden met het combineren van drugs, hypnotische suggestie en elektroshocks om de mate van beïnvloeding van gedachten en gedrag te kunnen onderzoeken.

Een laatste mogelijk motief dat wordt genoemd in socialemediaberichten is dat er een 'agenda' is van de satanische 'elite', meer doelend op een agenda gericht op het controleren van burgers dan op satansvereringen in rituele sessies. Met bijvoorbeeld de corona-crisis wordt een plan verhuld dat erop gericht is om de mensheid en de maatschappij te gronde te richten en ritueel misbruik van minderjarigen is daar onderdeel van.

Informatie over verhulling

Op zowel Facebook als Twitter is verhulling van het ritueel (satanisch) misbruik één van de meest besproken onderwerpen. Het misbruik zou door deze verhulling voort kunnen blijven bestaan. Volgens deze informatie worden vooral justitie, politie en voormalig Minister Grapperhaus verantwoordelijk gesteld hiervoor. Er wordt enerzijds gesteld dat zij er wel van afweten, maar er niets aan doen en anderzijds dat ze actief meedoen aan het verhullen ervan. De 'Demmink-doofpot'^s wordt met regelmaat genoemd als voorbeeld van hoe de overheid het seksueel misbruik van een 'hooggeplaatste' zou verhullen. Ook op diverse websites komt dit onderwerp naar voren. Andere instanties die in verband worden gebracht met het verhullen van ritueel misbruik zijn de LEBZ, Terre des Hommes, het Vaticaan, het OM en de media. Er wordt niet altijd of maar kort op sociale media of websites toegelicht op welke wijze deze instanties concreet bijdragen aan de verhulling. Berichten melden ook dat 'de elite' tegen de klokkenluiders zou zijn en deze vastzet. Daarnaast zou Jeugdzorg volgens socialemediagebruikers, ook (ritueel) misbruik faciliteren en verhullen. Een ander voorbeeld van verhullen dat genoemd wordt in socialemediaberichten is dat er in de traditionele media en in de landelijke politiek bijna geen aandacht besteed wordt aan het tegenhouden van

^r *MK Ultra* is een bestaand CIA-programma dat in de jaren '50 en '60 uitgevoerd werd waarin experimenten zijn gedaan op burgers en militairen die intern in een instelling verbleven. Volgens [de officiële verklaring](#) is dit programma gestopt. Alternatieve bronnen beweren dat dit nog steeds bestaat.

^s Traditionele media zoals De Volkskrant berichtte over de zogenoemde '[Demmink-Doofpot](#)'. Moderne media brengt het in verband met andere [netwerken en personen](#).

heroprichting van de politieke partij ‘Partij voor Naasteliefde, Vrijheid en Diversiteit’ (in berichten wordt gesproken over de ‘pedopartij’) in 2020. Hiermee zou de politiek haar tolerantie ten opzichte van misbruik van minderjarigen en ‘pedofilie’ laten blijken, aldus mediaberichten. Traditionele mediabronnen besteden onvoldoende aandacht aan ritueel (satanisch) misbruik en willen het doen voorkomen als een complottheorie, aldus plaatsters van berichten op sociale media. Door het als ongeloofwaardig neer te zetten kan men afgeleid worden van het bestaan van dit misbruik. Op enkele websites wordt tot slot gewezen op het ‘verhullen’ door expliciet desinformatie te verspreiden over het netwerk, wie erbij betrokken zijn en over het bestaan van netwerken. Websites vermelden dat verspreiding van desinformatie ook door daders zelf of door geheime en besloten genootschappen gedaan kan worden, als manier van het verhullen van hun activiteiten. Criminele netwerken kunnen satanische rituele aspecten ook bewust inzetten om angst en verwarring te veroorzaken bij slachtoffers. Uit slachtofferverhalen blijkt eveneens dat slachtoffers ook binnen het ‘netwerk’ met onjuiste informatie en met suggestie gemanipuleerd zijn. Door het mogelijk misleiden met desinformatie kunnen burgers, maar ook betrokken therapeuten en politie op het verkeerde been worden gezet, aldus enkele websites. In het verlengde hiervan geven berichten op websites de mogelijkheid weer dat de ‘complotondernemers’ (in deze context ook ‘gecontroleerde oppositie’ genoemd) bewust verwarren en misleiden via hun mediakanalen met onjuiste informatie over het netwerk.

Mogelijk betrokkenheid van ‘hooggeplaatsten’

Een laatste onderwerp dat in socialemediaberichten en op bepaalde websites (zie Bijlage 1) wordt genoemd, betreft de functies van en onderlinge banden tussen ‘hooggeplaatsten’ die betrokken zouden zijn bij (satanisch) ritueel misbruik. Dit zou het mogelijk maken dat ‘zaken onder de tafel geschoven’ worden. Dat wantrouwen naar ‘hooggeplaatsten’ een aanhoudend thema is, lijkt te maken te hebben met het feit dat vragen over bekende zaken als die van Dutroux, Prince Andrew en recent die van Epstein van socialemediagebruikers of alternatieve nieuwswebsites volgens hen niet bevredigend beantwoord worden. Ze stellen vragen over de ‘verdachte overlijdensgevallen’ rondom sommige van deze zaken. Zij stellen zich verder hardop de vraag hoe het kan dat personen uit de ‘elite’, die betrokken zijn bij misbruik van minderjarigen of ritueel misbruik, in functie kunnen blijven. De politie gaat niet na of er een (ritueel)misbruiknetwerk achter kan zitten, zo menen de socialemediagebruikers.

Samenvatting en conclusies

In dit deelrapport is verslag gedaan van een analyse van mediaberichten over ritueel satanisch misbruik van minderjarigen. Beschreven wordt welke informatie er sinds begin jaren negentig van de vorige eeuw in kranten en tijdschriften is verschenen over dit type

misbruik, en wat er in recentere jaren op socialemediakanalen en Nederlandstalige websites te vinden is. Bij het duiden van de analyse van mediaberichten is het belangrijk om onderscheid te maken tussen traditionele media (kranten en tijdschriften) en modernere vormen van mediaberichtgeving zoals sociale media. De traditionele mediaberichten geven diverse perspectieven op het fenomeen ritueel satanisch misbruik weer onder verantwoording van een redactie. Op sociale media en websites staat het de maker van het bericht vrij om te plaatsen wat deze wenst te zeggen. Deels overlapt de informatie die op beide type media voorkomt. Op andere punten verschilt de informatie. Een belangrijk verschil tussen traditionele en moderne media betreft toon en taalgebruik. De toon en het taalgebruik in krantenartikelen zijn meestal neutraal, met uitzondering van daarin aangehaalde citaten van geïnterviewden. De toon en het taalgebruik in de moderne media lopen daarentegen uiteen van beschuldigend en emotioneel geladen tot neutralere teksten met helder uiteengezette argumentatie en bronvermeldingen.

Uit de analyse blijkt allereerst dat traditionele media over uiteenlopende aspecten van het fenomeen berichten, zoals meldingen van misbruik, meningen over het bestaan van georganiseerd ritueel misbruik, *satanic panic*, hervonden herinneringen en individuele rechtszaken van therapeuten die in het contact met slachtoffers van dit type misbruik over de schreef gingen. Naar voren komt verder dat kranten en tijdschriften vaak het accent leggen op diverse meningen over het fenomeen, maar dat er weinig gemeld wordt over opvattingen van politie, therapeuten en slachtoffers. De slachtoffers die wél aan bod komen in de berichten representeren niet zonder meer alle slachtoffers van dit type misbruik. Slachtoffers geven in ieder geval aan dat melden van dit type misbruik een enorme stap is, temeer omdat er 'angst is om zich uit te spreken' over het ervaren misbruik. Een ander punt waar slachtoffers, maar ook therapeuten die werken met deze doelgroep, tegenaan lopen is dat er openlijk kritiek is op de aanpak van therapeuten. Daarnaast worden in de traditionele media weinig rechtszaken besproken waarin rituele aspecten van misbruik een rol spelen. Een reden hier kan zijn dat deze zaken niet met de in deze media-analyse gekozen zoektermen ('satanisch' en 'ritueel') gevonden kunnen worden. En wanneer het tot een veroordeling van de dader komt, blijkt dat het vaker om een lichter feit gaat dan wat volgens het slachtoffer gebeurd was. Een laatste punt is dat volgens slachtoffers in de traditionele media desinformatie is gebracht die het fenomeen in 'het extreme' trekt. Hierdoor zijn lezers geneigd dit type misbruik bizar te vinden, en het misbruik dat wel is voorgevallen minder serieus te nemen.

Informatie uit de traditionele media is voor verschillende tijdsperioden geanalyseerd. In de jaren negentig van de vorige eeuw werd vooral aandacht besteed aan thema's als hervonden herinneringen, DIS en het bestaan van ritueel misbruik. Er woedde een sterk gepolariseerd debat over deze onderwerpen. In het eerste decennium van deze eeuw is de berichtgeving relatief beperkt. Het gaat dan met name over de kwaliteit van politieverhoren en de werkwijze van therapeuten. De afgelopen tien jaar komen dezelfde thema's naar voren als in

de jaren negentig van de vorige eeuw, waarbij er wederom sprake is van een sterke polarisatie. Het huidige debat wordt beïnvloed door complottheorieën.

In de moderne media wordt vaker ingegaan op de beleving van de slachtoffers en de aard van het misbruik, daders en netwerken, motieven van daders, verhulling van het misbruik, *mind control*, manipulatie en desinformatie en hoe hooggeplaatsten erbij betrokken zouden zijn. De moderne media spreken zich naar eigen zeggen uit voor slachtoffers. Dit houdt echter niet in dat het ook altijd de stem van de slachtoffers zélf is. De makers van moderne mediaberichten zijn ervan overtuigd dat het delen en verspreiden van de 'alternatieve' informatie die niet in traditionele mediakanalen besproken wordt, van groot belang is in de opsporing en het voorkomen van dit type misbruik in de toekomst.

Alles overziend blijken de thema's over de jaren heen vrijwel ongewijzigd, maar varieert de focus en mate van aandacht voor de verschillende thema's. Met name thema's als hervonden herinneringen, DIS en rituele kenmerken blijven terugkomen. De huidige discussie wordt sterk beïnvloed door complottheorieën. Daarnaast lijkt de polarisatie over dit onderwerp in de media eerder toegenomen dan afgenomen.

Bijlage 1 – Typen websites met voorbeelden

Beschreven is welk type websites informatie biedt over georganiseerd sadistisch misbruik en wat de terugkerende inhoudelijke thema's zijn die beschreven worden. Er worden enkele voorbeelden genoemd. In de jaren negentig zijn er reeds educatieve pagina's over hervonden herinneringen, zoals petervankoppen.nl. Eind jaren negentig zijn er informatieve webpagina's te vinden van Doos van Pandora gericht op hervonden herinneringen, Traumaversterking.nl gericht op fictieve herinneringen en Skepsis dat allerlei onderwerpen, waaronder ritueel misbruik, kritisch onderzoekt. Andere websites geven informatie over onder meer ritueel misbruik en dissociatieve stoornissen en de samenhang met vroegkinderlijk trauma (<https://www.empty-memories.nl/disneuro.html>) en (traumahulp.com). Na 2000 zijn er meer berichten geplaatst over ritueel satanisch misbruik dan in de jaren daarvoor, bijvoorbeeld informatie op een webpagina van Wikipedia en een website van Stichting Alternatieve Beraad (bestaat sinds 2005), dat sinds 2019 als Kenniscentrum TGG verder gaat om onderzoek, bewustzijn en kennisdeling over georganiseerd misbruik voort te zetten. In de afgelopen jaren zijn op informatieve webpagina's als die van Argos interviews en Argos-documentaires zoals *Het Verhaal van Lisa* (2018) en *Glasscherven en andere Duistere rituelen* (2020) gedeeld. Op meer algemene webpagina's over trauma en seksueel geweld is ook informatie te vinden over ritueel misbruik (psychotrauma.nl; emdr.nl; stopseksueelgeweld.nl, seksueelmisbruik.info; slachtofferwijzer.nl). In recentere jaren zijn de websites lotgenotenseksueelgeweld.nl en hulpverleningnaseksueelgeweld.nl gestart.

Daarnaast bestaan er webpagina's gericht op hulpverlening. Sinds lange tijd biedt Fragile Wing informatie over hulpverlening aan slachtoffers. Andere websites zijn van hulpverleners waar men als slachtoffer terecht kan voor bijvoorbeeld exit counseling, of hulp bij het verlaten van een sekte, satanisch netwerk of loverboysnetwerk (counselingpraktijk.nl). Daarnaast zijn er websites van therapeuten die informeren over 'satanisch ritueel misbruik', zoals lichtopsrm.nl.

Een laatste type website is de website die 'alternatieve' informatie deelt over allerlei onderwerpen waaronder ook ritueel (satanisch) misbruik. Voorbeelden van Nederlandstalige websites zijn www.wanttoknow.nl, www.ninefornews.nl en stopworldcontrol.com). Zij geven informatie over betrokkenheid van hooggeplaatsten en de internationale elite. Op de website van Ellaster wordt geschreven over slachtofferverhalen, de veronderstelde werkwijze en (mogelijke) verbanden tussen rituele satanische netwerken en eerder in de traditionele media genoemde (kinderporno)netwerken. Op de website Het Haagse Complot wordt, tot slot, meer specifiek uiteengezet welke Nederlandse autoriteitsfiguren van de overheid al sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw betrokken zouden zijn bij een georganiseerd netwerk dat gericht is op seksuele uitbuiting van minderjarigen.

Bronnenlijst

-
- ¹ Leunissen, P. (1991, 17 augustus). Studie naar rituele kindermishandeling. *Limburgs Dagblad*.
- ² Het Parool/ANP. (1992, 10 juli). Man moet stoppen met lastigvallen advocate. *Het Parool*.
- ³ Hofstede, P. (1994, 16 mei). Televisie maakt incest tot folklore. *NRC*.; Pyck, K. (1994, 3 juni). Yolanda B en het virus van de massahysterie. *De Volkskrant*.; Singelenberg, R. (1995, 12 september). Satanisme: hoe door paniek geruchten waarheid worden. *Trouw*.
- ⁴ Agenten betreuren einde onderzoek incestzaak Epe. (1993, 29 november). *Trouw*.; Fauwe, L., de. (1994, 3 juni). Politieteam kon Eper incestzaak nauwelijks aan. *Het Parool*.; den Ambtman, D. (1994, 2 juni). Weinig lof voor werkwijze van Epese politie. *Algemeen Dagblad*; Lagere straffen geëist in de Eper Zedenzaak. (1994, 4 juni). *Trouw*.
- ⁵ Huisartsen rakelen 'Oude Pekela' op. (1994, 5 maart). *Trouw*.; 'Kinderen Oude Pekela zijn ritueel seksueel misbruikt'. (1994, 5 maart). *Nederlands Dagblad*.
- ⁶ Fauwe, L., de. (1993, 3 juli). Ritueel misbruik van kinderen voor Satan. *Het Parool*.; Baart, S. (1993, 14 juni). Incest kan leiden tot mens met vele persoonlijkheden. *De Volkskrant*.
- ⁷ Korrelatie krijgt 35 meldingen van rituele kindermishandeling (1993, 3 juli). *Nederlands Dagblad*.; Slachtoffers rituele kindermishandeling zwijgen uit angst (1993, 3 juli). *Algemeen Dagblad*.
- ⁸ Satanische mishandeling betwijfeld (1993, 17 september). *NRC*.
- ⁹ 'Uitlatingen over satans-rituelen onzin'. (1993, 4 december). *Het Parool*.; Baart, S. (1994, 17 maart). 'Seksueel misbruik moet af van macaber theater'. *De Volkskrant*.
- ¹⁰ Fauwe, L., de. (1993b, juli 27). Dilemma beheerst congres rituele mishandeling. *Het Parool*.
- ¹¹ Laudy, Y. (1994, 26 maart). Is Satan onder ons? *De Telegraaf*.
- ¹² Landelijk team buigt zich over satanische kindermishandeling (1993, 18 september). *NRC*.
- ¹³ Fauwe, L., de (1993a, september 27). Waarheidsgehalte verklaringen valt niet te achterhalen – Dilemma beheerst congres rituele mishandeling. *Het Parool*.
- ¹⁴ Congres: Van massaal ritueel misbruik van kinderen is geen sprake; Advies om landelijk consultatieteam op te richten. (1993, 18 september). *Algemeen Dagblad*.
- ¹⁵ Haaft, G., ten & Kieskamp, W. (1994, 21 april). Rapport over ritueel misbruik onmogelijke opgave. *Trouw*.; Werkgroep twijfelt ernstig aan bestaan ritueel misbruik. (1994, 22 april). *Trouw*.
- ¹⁶ Misbruik kind volgens justitie 'niet ritueel'. (1994, 23 april). *Het Parool*.; Pruim, F. & Veenstra, W. (1994, 22 april). Jarenlang rituele incest op meisje. *De Telegraaf*.
- ¹⁷ Naar kind werd niet omgezien, behalve voor seks – In hoger beroep vier en twee jaar geëist in Helderse ontuchtzaak. (1995, 4 maart). *De Gelderlander*.
- ¹⁸ Kritiek op onderzoek naar 'Oude Pekela'. (1994, 11 mei). *Trouw*.; Evenblij, M. (1994, 22 oktober). De psychologie kan ook een harde wetenschap zijn. *De Volkskrant*.
- ¹⁹ Visser, E., de (1996, 20 april). Hoogleraren willen met boek over 'hervonden herinneringen' ongegronde beschuldigingen van ontucht en incest voorkomen; Als de therapeut het zegt, is dochter door vader misbruikt. *De Volkskrant*.
- ²⁰ Laudy, Y. (1994, 26 maart). Is Satan onder ons? *De Telegraaf*.
- ²¹ Wind, J. (1992, 25 juni). Slachtoffertjes van misbruik: maar door wie? *De Volkskrant*.
- ²² Koopman, P. (1998, 18 januari). België in de greep van Satanswaan: bizarre nasleep zaak Dutroux. *Zeelandse Courant*.
- ²³ Niemoller, J. (1996, 24 april). Dissociatiecircuit. *De Groene Amsterdammer*, 17.
- ²⁴ Ouders klagen Justitie aan om geheimhouding. (1998, 10 maart). *De Volkskrant*.; Ouders voeren taai gevecht tegen herinneringen zoon. (1999, 4 februari). *Trouw*.
- ²⁵ Poll, M. (1994, 22 april). 'Hulpverlener is niet kwade geest'. *NRC*.; de Fauwe, L. (1994, 25 april). De therapiekamer heeft haar eigen waarheid. *Parool*.
- ²⁶ Kieskamp, W. (1996, 29 augustus). Misbruik kan leiden tot geloof in internationaal complot. *Trouw*.

-
- ²⁷ Bergsma, A. (1998, 1 januari). De oorlog van Elisabeth Loftus. *Psychologie Magazine*.
- ²⁸ Boom, W. & Koole, S. (1999, 19 juli). Zedenpolitie terug. *Algemeen Dagblad*.
- ²⁹ Rapport onthult ritueel misbruik van kinderen. (2000, 1 mei). *Rotterdams Dagblad*.
- ³⁰ Kamsma, M. (2001, 2 oktober). Met hervonden herinneringen is niets te bewijzen. *Het Parool*.
- ³¹ Langeslag, M. (2001, 2 oktober). Verhoren bij zware zedenzaken deugen niet. *Rotterdams Dagblad*.; van Schilt, J. (2001, 2 oktober). Politie: Jonge zedenslachtoffers alleen door specialisten verhoord. *Dagblad van het Noorden*.
- ³² Familie klaagt NCRV aan wegens incestbeschuldiging. (2000, 21 augustus). *De Volkskrant*.
- ³³ 'Therapeut vaak te sturend in zedenzaken'. (2004, 20 februari). *NRC*.
- ³⁴ Kieskamp, W. (2004, 20 november). Erger dan een echte verkrachting; Valse herinneringen. *Trouw*.
- ³⁵ Psychiater uit register geschrapt na misbruik. (2007, 11 juli). *Reformatisch Dagblad*.
- ³⁶ Rijnaarts, J. (2004, 1 maart). Onaangenaam déjà vu. *Opzij*.; Omstreden herinneringen. (2004, 7 februari). *De Stentor*.
- ³⁷ Degens, W. (2009, 12 november). Een moderne heksenjacht op satanisten. www.observantonline.nl.
<https://www.observantonline.nl/Home/Artikelen/id/47358>
- ³⁸ Velde, K., van der (2010, 14 januari). Satan-hype leert ons waakzaam te zijn. *Trouw*.
- ³⁹ Satanisch seksueel misbruik. (2011, 7 november). *Spits*.
- ⁴⁰ Jonge, I., de (2011, 26 oktober). Buurmans zondagse geheimpje. *Dagblad van het Noorden*.
- ⁴¹ Waargebeurde verhalen gebouwd op drijfzand. (2013, 9 november). *NRC*.
- ⁴² 'Satanisten' toch vrij. (2013, 28 november). *Het Parool*.
- ⁴³ Deze dag: Politiechef op Schiermonnikoog hardhandig gearresteerd. (2019, 27 april). *RTV Noord*.
<https://www.rtvnoord.nl/nieuws/207727/deze-dag-politiechef-op-schiermonnikoog-hardhandig-gearresteerd>
- ⁴⁴ Griend, R., van de (2018, 3 november). Waarom we niet over incest praten. *De Volkskrant*.
- ⁴⁵ Burg, J., van der (2015, 11 november). "De geest zet je op een dwaalspoor, intrigerend". *Het Parool*; Burg, J., van der (2015b, november 13). Blind voor de werkelijkheid. *Dagblad van het Noorden*.
- ⁴⁶ Timmer, R. (2014, 24 mei). Bij Tegen Haar Wil went het werk nooit. *Dagblad van het Noorden*.; Timmer, R. (2014b, mei 26). Tegen Haar Wil heeft het druk. *Dagblad van het Noorden*.
- ⁴⁷ Zuurman, H. (2020, 3 oktober). Verhalen uit de wereld van satanisch ritueel misbruik. *Nederlands Dagblad*.
- ⁴⁸ Cult beheerst lijf én geest van Esther; Interview Therapeut Aline Terpstra helpt sinds geboorte misbruikte vrouw 'uit te stappen'. (2021, 27 maart). *Leidsch Dagblad*.
- ⁴⁹ Duk, W. (2020, 15 oktober). Mara: 'ik werd vanaf m'n vierde opgeleid tot seksslaaf'; Onderzoek ritueel sadistisch misbruik. *De Telegraaf*.
- ⁵⁰ Zuurman, H. (2020a, oktober 3). Kamerfracties: onderzoek naar ritueel misbruik. *Nederlands Dagblad*.
- ⁵¹ Runhaar, H. (2021, 27 maart). Pedonetwerken opnieuw op de politieke radar; Waarschuwing Rechtspsycholoog Peter van Koppen: 'Daar gaan we weer'. *Haarlems Dagblad*.
- ⁵² Rosman, C. (2021, 27 maart). Bedreiger van RIVM-baas Van Dissel vindt zichzelf 'cabaretier', maar krijgt vier maanden cel. *BN De Stem*.
- ⁵³ Onderzoek naar ritueel misbruik. (2020, 14 oktober). *De Telegraaf*.
- ⁵⁴ Zuurman, H. & de Waal, R. (2020, 2 december). Loep op Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken. *Nederlands Dagblad*.
- ⁵⁵ Zuurman, H. & van der Wal, S. (2021, 2 maart). WODC ziet wetenschappelijk onderzoek naar ritueel misbruik niet zitten. *Nederlands Dagblad*.
- ⁵⁶ Soest, A., de (2021, 26 maart). Commissie moet adviseren over een meldpunt ritueel misbruik. *Nederlands Dagblad*.
- ⁵⁷ Mersbergen, S., van (2020, 18 oktober). Marechaussee neemt afstand van medewerker die mars houdt tegen 'ritueel kindermisbruik'. *Brabants Dagblad.nl*.
- ⁵⁸ Velde, K. van der. (2020, 28 augustus). De moeder aller complotten. *Nieuwe Revu*.; Complotdenken ontnemt ons het zicht op echt misbruik. (2020, 24 oktober). *De Volkskrant*.
- ⁵⁹ Curvers, E. & Piekartz, H. von. (2020, 27 november). Hoe de aandacht voor kindermisbruik verknoopt raakte met complottheorieën. *De Volkskrant*.

⁶⁰ Schildkamp, V. & Rodenburg, F. (2021, 21 februari). Begraafplaats Bodegraven doelwit van complotdenkers over pedo-netwerk, ook RIVM deed al aangifte. *Algemeen Dagblad*.

⁶¹ Kuiper, R. (2021, 20 mei). Bodegraven dreigt complotdenkers met juridische stappen. *De Volkskrant*.

⁶² Ven, C. van der. (2021, 1 juli). Babylijkjes en andere gruwelen; Ritueel Misbruik. *De Groene Amsterdammer*.